

Debrecen építésze a századforduló évtizedeiben

Papp József

helytörténész, nyug. főmunkatárs, Polgármesteri Hivatal, Debrecen

Debrecen építéstörténetében és a mai értelemben vett nagyvárossá alakulás folyamatában kimagasló jelentőségűek a 19. sz. utolsó és a 20. sz. első évtizedei. Az első világháborúig tartó mintegy negyedszázadnyi fellendülést Balogh István szavaival jellemezhetjük a legtalálósabban: „egy békés korszak várost épít”.¹ Ebben a fejlődési szakaszban az új épületek mind nagyságukban, díszítettségükben, mind formájukra és elhelyezésükre nézve elérték a korabeli modern nagyvárosok színvonalát.

A Piac utca keleti oldala 1880 táján. (Degenfeld-ház, Városháza, Táncos–Kovács-ház)

A 19. sz. kilencedik évtizedében az 1812-ben szabályozott határokon belül élt a város lakossága. Az alig nagyobb, mint 1 km sugarú körrel lefedhető lakott belterület a hajdani sáncon belüli részt és a közvetlen hozzá tapadt hóstáti, más-ként taxás telkek utcáit jelentette. Azon túl, a belső legelő övében csupán elszórt, szigetszerű, leginkább gazdasági vagy katonai telep létezett, igen kevés lakossal. Ilyen volt pl. a Szoboszlói úton a salétromfőzőből kialakított laktanya, a mai buszállomás helyén a közkörház, a külső vásárban a laktanyává alakított „kösátrak”, a vasút és a város között a református ispotály, a vasút indóházával átellenben a gázgyár, kijebb a katonai kórház és laktanya, a Homokkert sarkán a volt cukorgyár telepén a raktárak, a Cegléd utcai temető déli oldalán a laktanya,

¹ Balogh I. (kézirat 1997.)

a vasúton túl az Olajútó, a Péterfia utca végében a laktanya, kijebb a Gazdasági Tanintézet, az István gőzmalom és a nyugati oldalon messzebb a téglagyár és a téglavető telepei, stb.² Vizsgált korszakunkban, 1880-tól 1910-ig az ötvenezres Debrecen népessége rohamos mértékben, negyvenezer fővel gyarapodott.³ Az igen nagymértékű betelepülés urbanizációs igénye és a megváltozott iparszerkezet mind erősebben feszegette a hagyományos belterület határait. Annál inkább, mivel a belső város nagy beltelkeinek tulajdonosai nem voltak érdekeltek a változásban, és a fokozatosan gyarapodó létszámú, részben ipari munkás, vasutas népesség is a könnyebben megszerezhető lakhelyeket vette igénybe. Esetenként a külső kertési telkek prэшázait bérelték ki, illetve ugyanitt, valamint a felosztott bellegelön új lakónegyedekben építettek maguknak lakhelyet. A külsőségek szabályozatlan körülményei között a régi kertgazdák is szinte kötöttség nélkül építkeztek kertjükben, bár az ún. kintlakási tilalom továbbra is fennállt. A változási igény ellenére Balogh Mihály főmérnök még a nyolcvanas években is fent kívánta tartani a hagyományos belterületen kívüli lakótelkek kialakítására vonatkozó tilalmat.⁴

Debrecen látképe az isópályi templom tornyából (1900.)

A folyamatok megállítására ezek a kísérletek már kevésnek bizonyultak. A közgyűlés ugyan 1894-ben még megerősítette a lakóház építési tilalmat a majorsági földeken parcellázott telkeken, de a tiltást itt is csak a szabályozatlan viszonyok miatt tartotta indokoltnak.⁵ A kategorikus elutasítás annál is inkább tarthatatlan lett volna, mivel 1887-ben már rendezett – külsőségi – telepként épülhetett

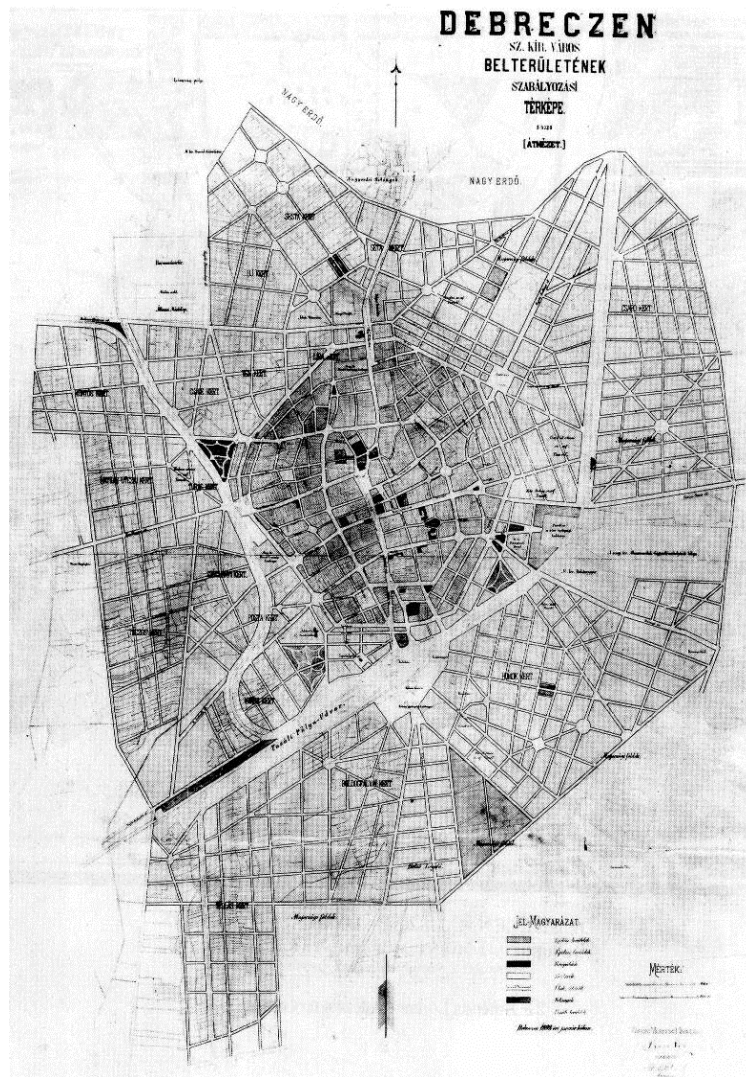
² Vö: Sági im. 71., Balogh István: (kézirat 1997) i.m.

³ 1880-ban 52748, 1890-ben 58952, 1900-ban 75006, 1910-ben 92729 volt a lakók száma. Zelizy Dániel: Népleírás 1882. 246., Statisztikai Évkönyv /Új Folyam XVIII./ 1910. 13.

⁴ Sági Lajos 1972. 69. o., Balogh István: A városrendezés első kísérlete 1996. 155-156. o.

⁵ Balogh I. A városrendezés első kísérlete 1996. 157. o.

fel a MÁV műhelytelep (kolónia),⁶ továbbá a város mérnöke, Stahl Géza tervei szerinti típusépületekkel szintén szabályozott keretek között jöhetett létre a tisztviselőtelep a Tócsóskert nyugati felén.⁷

Az 1909-ben elfogadott szabályozás első változata. (1898. Ny 75.)

⁶ Balogh I. (kézirat) i. m.

⁷ Husz Lajos: 1912. 148-150. o.

A városfejlesztés szokatlanul nagy léptékű tervezési, lebonyolítási feladataira átalakították a város hivatali szervezetét. A létszámában és szakmailag is megerősített mérnöki hivatalt az 1887-től városi szolgálatban álló,⁸ német elődöktől származó Stahl (később Aczél) Géza építész vette át 1896-ban.

A főmérnök 1897-ben a beépítésre szánt terület 5,7-szeres kibővítésére⁹ tett javaslatot, amelyet a város döntéshozó szerve szabályrendelet formájában fogadott el.¹⁰ A jogszabály szerint valamennyi temetőt, a kerteségeket és a közöttük elterülő belső legelőket, majorsági földeket is a beépítésre szánt területbe vonták, így az új belterület közvetlenül határos lett a Nagyerdővel. A volt városárkon belül zártosú, városias, azon kívül szabadon álló, előkertes beépítést írtak elő. A sokszorosára nőtt belterület a város hagyományos utcaszerkezetének teljes átgondolását is feltételezte. Előbb, 1899-ben valamennyi létező utcának nevet adtak, és bevezették a ma is használatos (baloldalt páros, jobb oldalon páratlan) házszámozást.¹¹ Ugyanekkor tárgyalásokra bocsátották az építési szabályozás Stahl Géza főmérnök és Hathy Kálmán mérnök jegyzete tervezetét. Ezen jelenik meg először az ún. „Csapó-kanyar” kiegyenesítése, egy új utca a Verestemplom mögötti telkeken keresztül és a temetőn át a Vámospércsi országúthoz (mai Farktár utca). A régi sánc helyén kialakult természetes nagykörúttal párhuzamosan, az ősi városmagba metszve egy kisebb mesterséges körút nyomvonalát is feltüntették.¹² Az egy évtizedig folyó tervegyeztetés során ezek a főbb elképzelések, kisebb korrekciókkal meg is maradtak, leginkább a kerteségek beépítésében finomodott a szabályozási terv. A korabeli közgyűlés sokadszorra, 1908-ban fogadta el az előterjesztést és az, miniszteri jóváhagyással 1909. február 11-én hatályba is lépett.¹³ Mai szemmel irigylésre méltó, hogy a teljes lakosságot óriási mértékben érintő rendelet végrehajtásához az anyagi fedezet is rendelkezésre állt. Az utcanyitások és korrekciók érdekében szinte azonnal elkezdték az érintett telkek felvásárlását. 1912-ben pl. 344 db ingatlanról hozott kisajátítási döntést a közgyűlés. A határozatban felhívják a végrehajtásért felelős tanácsot, hogy „első sorban azon utcáknak a megnyitásáról gondoskodjék, melyek a Piacz utczába torkollanak és amelyek nagy forgalmuknál fogva leginkább maguk után

⁸ HBML IV. B. 1406/k. 8/1897. sz.

⁹ HBML IV. B. 1406/j. 24. d. 48/1898. sz. A határleírás szerint: „mai belterület: 3845 kh, régi: 675 kh”.

¹⁰ HBML Ny 267, Ny 259 térképek, 160-8006/1897. bkgy. sz. hat., Balogh I. 1996. 165-166, u.o. Papp J. térképe 168. o.

¹¹ 53-3805/1899 bkgy. sz. hat., 14/1895. bkgy. sz. hat, IV.B.1405/b. 104. 386/1890, V.ö.: Balogh L. 2007. 14. o.

¹² 1898. január – HBML Ny 259

¹³ 16/1909. bkgy. sz. szabályrendelet. Az előzményekre: 160/1897. bkgy. sz., HBML IV. B. 1606/j. 48/1898. sz., v.ö.: HBML Ny 95 és Ny 97 térképek.

vonják az utca szabályozását.”¹⁴ Debrecen vagyonelejtára szerint az új belső körút vonalán lévő telkek nagy része már 1913-ban a város tulajdonában volt.¹⁵ A meglévő utcák kisebb kiigazításait, egyenesítéseket, szélesítéseket az építési engedélyezéshez kapcsolva végezték el. Az utcába olvadó területért a város fizetett, illetve ha az építető telke növekedett, ő vásárolta meg a közösségtől a birtokához csatolt földrészletet.¹⁶

Az új szabályozás keretei és a pénzügyi konjunktúra látványos építkezéseket indítottak városszerte. Ekkoriban a zömmel földszintes, egyemeletes és ele nyésző számban kétemeletes házak még őrizték a század közepére kialakult fő-utca, javarészt klasszicista stílusú megjelenését. A századfordulóig továbbra is leginkább kétemeletes házak épültek, amelyeket az eredeti telekhatárokon belül valósítottak meg.¹⁷ Az 1909-ben hatályba lépett új szabályozási terv és szabályrendelet nyitotta meg a lehetőséget a nagyobb szabású építkezések előtt. A pénzintézetek, a város közössége, az állam és az egyházak addig szokatlan méretű, több telken elhelyezett, itteni szóhasználattal „paloták” építésére is vállalkoztak. Az országos tervpályázatokon kiválasztott tervezők által megálmodott új épületek mind a ma napig meghatározzák Debrecen immár nagyvárosias arculatát. A nagyszabású építkezések átszabták a főtérbefutó utcák évszázadok alatt kialakult szűk torkolatát. A központban pár évtized alatt eltűntek az utcára tűzfalal forduló jellegzetes háromablakos házak és a nagykapus magas kerítések. A főpiaci tér kiszélesítése is a szabályozás egyik hangsúlyos elképzelése volt. A Csapó utca torkolatát leszűkítő és a mai térbe mélyen benyúlt Stencinger-féle udvarház¹⁸ kisajátításáról már a hatvanas években születtek elképzelések. A kisajátítást azonban csak a huszadik századi új szabályozással tudták végrehajtani.¹⁹

¹⁴ HBML IV.B. 1403/a 33. k. 64. o. 59/1921–1912 bkgy. sz. határozat.

¹⁵ Papp J. 1997. B. I. bérházak

¹⁶ mikrofilm adattár (építési engedélyek)

¹⁷ A korszak építkezéseinek óriási száma miatt leltárszerű közlésre, a terjedelmi korlátok miatt sem vállalkozhattunk, csupán – önkényesen – a jellegzetesebb és jelentősebb építkezéseket mutatjuk be. (P.J.)

¹⁸ A Stencinger-féle udvarházban élt szüleivel 1780-1783 között Csokonai Vitéz Mihály.

¹⁹ Balogh I (kézirat, 1997.)

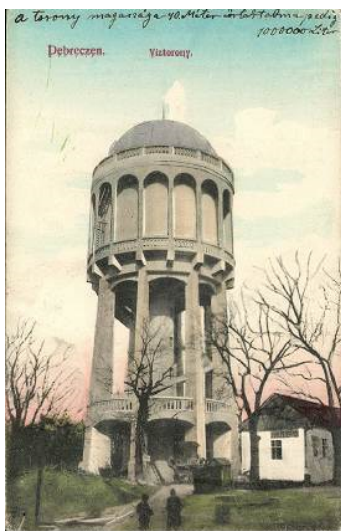

A főtér 1902-ben (A Stencinger-ház mögötti Csapó utcai házat már tornyos sarokházzá alakították)

A városközpontban korszakunk első évtizedében előbb átalakításokkal és toldaléképítésekkel kívánták megújítani az évszázados házakat. Ezekkel még legfeljebb egyemeletessé váltak az épületek a főutca vonalán. A nyolcvanas–kilencvenes évek stílus- és léptékváltása során viszont az új házakat zömmel két emelet magasságúra építették. Növelte a szintmagasságok kavalkádját az utcák járófelületének feltöltődése, mert az újabb és újabb útburkolatok folyamatos „emelkedése” miatt a régebbi korok emeletes házai lényegesen alacsonyabbá váltak, mint a későbbiek. Az új saroképületeket a kor divatjának megfelelően tornyokkal hangsúlyozták, mintegy kijelölve a környezetük építési magasságát (pl. a kétemeletes városi ikerbérházak a Simonffy utca sarkain). Ha a folytatásban elmaradtak az építkezések, akkor egy keskeny épületen szinte torzónak hat a szokatlan magasságban árvalkodó torony vagy egyik-másik kiemelkedő ház hatalmas tűzfala. A már úgy is meglehetősen vegyes magasságú régi és új házak környezetében a húszadik század második évtizedében sokemeletes háztömbök épültek. Megjelenésükkel alakult ki Debrecen jellegzetesen eklektikus városközpontja, amelyet a későbbi évtizedek még magasabb és gyökeresen eltérő stílusú házai még változatosabbá tettek.

A nagyobb és magasabb épületek korábbi megjelenését az infrastruktúra fejletlensége is akadályozta. A város évszázadokon keresztül egyebek között a vízellátás megoldatlanságával is bajlódott. Gyakorta vezetett pusztító járványokhoz az egészséges víz hiánya. Az ásott, majd kis mélységbe fúrt kutak sem a szükséges mennyiséget, sem egészséges vizet nem voltak képesek biztosítani. A 19. század közepén sokszor kötött szerződést a város nagy reményekkel biztató

kútfúrókkal. A váltakozó sikerű vállalkozásokat érthetően nagy érdeklődés kísérte. A fúrás eredmények azt mutatták, hogy csak a nagy mélységű kutaktól és a vascsöves vízhálózattól várható hosszú távú megoldás. Azonban az anyagi feltételek hiánya miatt még a századvég is csak az újabb és újabb kísérletes kútfúrásokról szólt. A belvárosban megfúrt kutak előbb sikerrel kecsegtettek, de ezek vize is igen hamar szennyezetté vált, a vízellátásra alkalmatlan lett. Az új házak, létesítmények ezért saját vízellátó rendszert igyekeztek készíteni saját szükségleteik kielégítésére. A magas házakhoz még az első évtized utolsó éveiben is önellátó rendszereket terveztek. Ennek látványos példája a Hatvan utca sarkára felépült református bérpalota tornya, amelyben a házi vízrendszer tartályát helyezték el a víznyomás biztosítására. A nyolcvanas, kilencvenes évek kudarcos, belvárosi fúrás-kísérletei után 1905–1909 között 12 kutat fúrtak a Köntösgáton, amelyre elkészülhetett a Balmazújvárosi úti vízműtelep és a vízvezeték hálózat is. A minél nagyobb víznyomás érdekében a Nagyerdőben, a Pallagi út melletti dombon, a korabeli Leveles csárda mellett felépített víztornyot 1913-ban adták át rendeltetésének. A szintén századok óta megoldatlan szennyvízszállításra is a századfordulót követő első évtizedben születtek meg a döntések. Az ehhez szükséges hitelfedezet megteremtése után, 1909-ben kezdődött az 5600 m hosszúságú hálózat és a szennyvízszűrő telep megépítése, amelyet két év alatt valósítottak meg.²⁰

A Leveles-csárda mellett felépült *nagyerdei víztorny*

A megváltozott lehetőségek neves építészek számára is vonzóvá tették Debrecent, ahol addig nagyobb részben a helyi építőmesterek készítették a nagyobb házak terveit és maguk voltak a kivitelezők is. Amennyiben mégis külső, magasabb képzett tervezőt kértek fel egy-egy nagyobb létesítmény megtervezésére, akkor is a helyi építőmesterek döntöttek a végső megvalósításban (pl.: a református Nagytemplom). Még a század közepén is csupán néhány igazán nagy-névű építész debreceni munkájáról tudunk. Így pl. a színházhoz Ybl Miklós is készített terveket (a Kossuth utca végére a mai Méliusz térre), bár azt végül máshol és Szkalnitzky Antal tervei szerint építették fel. Az országházat megálmodó Steindl Frigyes is tervezett egy házat Debrecenbe, az Arany Bika korábbi épületét. Általános-

²⁰ Balogh I. (kézirat) i.m., Ölveti G. 1995. 173-174. o., V.ö.: mikrofilmes adattár Balmazújvárosi úti vízműtelep iratai, K. III. 2. sz. birtoktörzskönyv, Debrecen sz. kir. város műszaki létesítményei és üzemei. Db., 1938. 18-19. o.

ságban megállapítható, hogy egészen a nyolcvanas évek második feléig csak elvétve találkozunk nem helyi tervezőkkel. A feltételek pozitív változása nyomán jelentek meg az építész szakma országszerte ismert egyéniségei. A század fordulójáig felépült házak tervezői között Pecz Samu (Verestemplom), Meixner Kálmán (főreáliskola), Gerster Kálmán (gazdasági tanintézet Fűvészkert utcai iskolája, a kereskedelmi akadémia, a közkórház, tanítói árvaház.), Fischer Károly (ref. püspöki hivatal), Johann Gartner (Deák Ferenc utcai zsinagóga), Wagner Gyula (Deák Ferenc utcai és a Széchenyi utcai igazságügyi paloták), Pfaff Ferenc (MÁV nagyállomás) stb. munkáival találkozunk a helybeli tervezők mellett. A századforduló utáni évtizedekben viszont egyre több alkalommal országosan ismert, divatos építészek nyerték a tervpályázatokat. Bálint Zoltán és Jámbor Lajos (megyeháza, ref. bérház), ifj. Rimanóczy Kálmán (takarékpénztár), Tóásó Pál (Árpád téri ref. templom), Hajós Alfréd – Villányi Lajos (Arany Bika, siketek intézete), László testvérek (zsinagóga a Kápolnási utcán), Bobula János (pénzügyigazgatóság, görögkatolikus templom), Spiegel Frigyes – ifj. Engler Károly (kereskedelmi és iparkamarai székház) stb. A debreceni tervezők és látványosabb épületeik: Aczél (Stahl) Géza (tisztviselőtelep, elemi iskolák típustervei, városi létesítmények), Tóth István (zenede, a Tisza-palota és a városháza átalakítása, a Piac u. 69. sz. alatti Iparkamara, a Kistemplom toronybástya²¹, osztrák-magyar bank, Piac utca 19. sz.), Stegmüller Árpád (Svetits intézet, piarista főgimnázium, piarista rendház, kölcsönös segélyző egyleti székház), Borsos József (elemi iskolák, József kir. herceg utcai óvoda, rendőrpalota), Szilágyi János (Simonffy utcai ikerbérházak), Pavlovics Károly („Gambrinus” városi bérház) stb.

A korszak hatalmas beruházási kedve jelentős számú új épülettel gazdagította a teljesen átforgató várost. Mai tapasztalatokból merítve könnyen elhihető a kortárs Zoltai Lajos leírása²² a korabeli viszonyokról: „Debreczen rohamos fejlődésének és átalakulásának legszembeszökőbb bizonyosságai a százfelé felszedett utcakövezetek, az utcákon keresztül-kasul ásott árkok melyekbe csatorna- és vízvezetéki csöveket raknak le; a hatalmas fenyőfa-állványok, amelyek mögött két-, három-, sőt négyemeletes palotákat épít száz meg száz munkáskéz. Az építkezési kedv, – ha csak szárnyát nem szegi a rettegett rém, a háború – olyan lendületet kapott, hogy rövid idő múlva a mellékutcák alacsony, földszintes házai helyén is sűrűn fognak két-háromemeletes bérpaloták emelkedni.” Az elkövetkezett évtizedek történelmi eseményei ismertek. A szabályozási terv szerint utcanyitásra, vagy utcaszabályozás érdekében kisajátított ingatlanok jelentős része egyszerű városi bérház lett.²³ A gazdasági és politikai viszo-

²¹ DKK 1907. 125. o.

²² Új paloták Debreczenben DKK 1913. 141. o.

²³ Papp J. 1997. B.I. (bérházak)

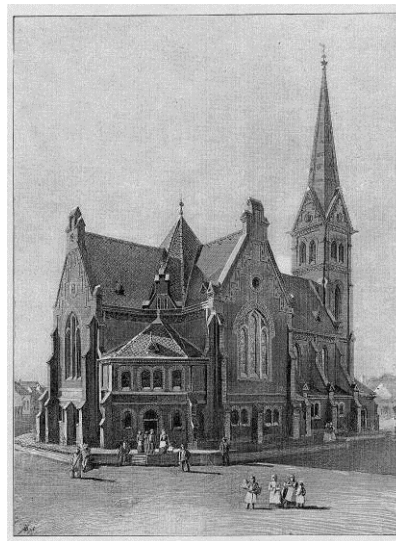
nyok a városfejlődés prioritásait erősen átrendezték. Sok eredeti elképzelés megvalósult, de pl. a belső körút nagyszabású ötletének kivitelezéséhez csak a húszadik század hetedik-nyolcadik évtizedében fogtak hozzá. A századfordulótól egészen a világháborúig, sőt részben az alatt is folyó töretlen építési lendület tanúi, nagyrészt ma is láthatók. A teljesség igénye nélkül is érdemes felidézni azokat a térformáló és stílusalakító létesítményeket, amelyek a 19. századi nem túl izgalmas debreceni városképet nagyvárosi formára varázsolták.

GAZDASÁGI TANINTÉZET (Füvészkert utca 2.)

Az 1868-ban a volt Bem téri kórház főépületében megnyílt Gazdasági Tanintézet 1883-ban költözött a belvárosba. Debrecen két felsőfokú tanintézetének „kölcsonös viszonyba léphetése”²⁴ érdekében a Füvészkert utcai telket a református egyház adta át tanintézeti célra a városnak. Gerster Kálmán műépítész az eredeti elképzelések mentén a kereskedelmi iskola épületét is ezen az újonnan kialakított telken helyezte el (ez végül a Piac utcán épült fel). A városi pénzből felépült gazdasági tanintézet „belső” iskolája a füvészkertbe vezető új utca (Pérenyi u.) vonalát is kijelölte. Az iskolaépület a századfordulón került vissza Debrecen tulajdonába.²⁵

KOSSUTH UTCAI REFORMÁTUS TEMPLOM (Méliusz tér)

A debreceni reformátusok negyedik²⁶ templomának helyét már 1827-ben kijelölték, mégis csak 1886-ban kezdődhetett az építkezés. A Pecz Samu műegyetemi tanár által neogót stílusban tervezett templom kivitelezését a Gregersen és Fischer cég végezte. A nyers-tégla architektúrája miatt „Veres-templom” néven emlegetett református templomot 1888. június 10-én szentelték fel.²⁷

²⁴ HBML IV. B. 1504/b. 10. (jelentés) 9150/872.

²⁵ Papp J.: A Füvészkert utca 2. (kézirat, 1993.), HBML IV.B. 1405/b. 3968/1873.

²⁶ A Nagytemplom, a Kistemplom és az Ispotályi templom után.

²⁷ Gellér F. – Vadász Gy. 1985. 226-227., Szücs E. 2005. 28-31.

Hungária bérház (Piac utca 53. – Arany János utca 2.)

A Debreceni Első Takarékpénztár első nagyberuházása volt a kétemeletes Hungária-kávéház és -bérház a főutca nyugati oldalán az akkori Kádas utca

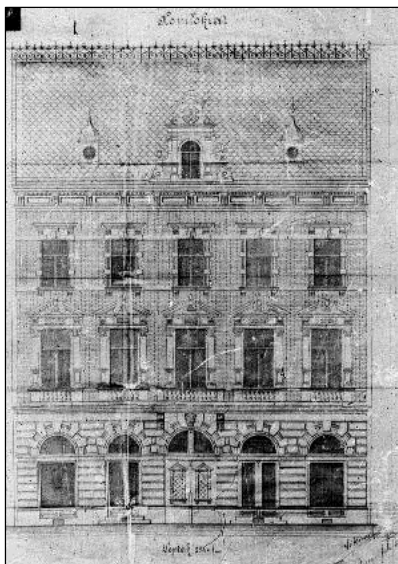
(most Arany János utca) első telkén. Az 1846-ban alakult első helyi pénzüzet 1875-ben vásárolta meg a földszintes Tornay-féle sarokházat, ahol már a hatvanas években jó hírű kávéház és vendéglő működött. 1885-ben határozták el a földszintes épület lebontását és helyére egy modern, kétemeletes sarokház felépítését. A „díszes bérház” 1886-ban kiírt tervpályázatára 16 pályamű érkezett. Közülük a fővárosi építész és mérnök egyesület tagjaiból álló bírálók Gerster Kálmán (1850-1927) fővárosi műépítész terveit díjazták. 1887 márciusában vele kötött szerződést a Debreceni Első Takarékpénztár az épület tervezésére és a kivitelezés művezetésére.

A régi ház bontásához 1887. április 18-án fogtak hozzá és az új épület földszinti falazatával augusztus 11-én már el is készült a kivitelező „Gregersen és Fischer” fővárosi cég. „Ezen a napon helyezték be az épületbe a mauthauseni bajor gránitból csiszolt oszlopot”. Az első emelet falazását szeptember 7-én, a másodikat október 5-én fejezték be. A két utcára néző, nyerstégla díszítéses homlokzaton a tulajdonos pénzüzet jelképeit helyezték el. A sarokrizalit falfülkébe egy stilizált méhkas, felette egy méh alakja, továbbá az oszlopfőkre a „DT” monogram került. Az épület legjellegzetesebb díszje az oromzaton egyensúlyozó merkúrbotos, karcsú Hermész-szobor. Az istenek hírnöke, az utazók és kereskedők védőszentje szobrát Stróbl Alajos alkotta. A ház első emeletén működött a Kereskedelmi Csarnok. Ugyanitt és a másodikon bérelte irodáit az 1890-ben létrejött Magyar Királyi Államvasutak debreceni Üzletvezetősége, amely 1895 decemberéig, a Tisza-palotába költözésig itt működött. A Hungária kávéház bérlője, Weichinger Károly, aki 1897-től már az egész ingatlan tulajdonosa lett, 1907-ben megvásárolta a szomszédos, Piac utca 55. sz. ingatlant. Tóth István tervei szerint oda is kétemeletes bérházat épített, amelyet attól kezdve a sarokházzal együtt üzemeltetett. A ház díszjei átvészelték az eltelt 125 évet, sőt 1991-ben, a gyorsétterem kialakításakor az eredeti faszerkezetnek megfelelő homlokzati portálokat is visszaalakították, így az épület újból az eredeti megjelenését mutatja.²⁸

²⁸ Papp J.: Debreceni városközpont magazin 2012 10. sz. 9. o., Papp G. Gy. 2007. <http://doktori.btk.elte.hu/art/papp/diss.pdf>, Papp J. 2001. 33–34., Zoltai L. 1912. 140-o., Szűcs E. 1995.(1996.) 166-169. o., mikrofilmes adattár Piac utca 53-55.

A DEBRECENI I. TAKARÉKPÉNZTÁR ELSŐ SZÉKHÁZA (Kossuth u. 3.)

A Cegléd (Kossuth) utca második telkén az egyemeletes Auer-házat és a Piac utca sarkán a Kovács-féle kétemeletes üzlet- és bérházat és mellette a Piac utcai egyemeletes Rádl-házat 1868-ban vásárolta meg a Debreceni Első Takarékpénztár. A jól jövedelmező épületeket két évtizedig kizárólag hasznóbérbe adva hasznosították. 1889-ben határozták el, hogy a Kossuth utca 3. sz. alatti Auer-ház helyén felépítik a Debreceni Első Takarékpénztár ma is álló első székházát. A kétemeletes ház építéséhez 1890. április 8-án adott engedélyt a városi hatóság. A szomszédos Táncos-Kovács-féle sarokházhoz nyugati záró fal nélkül csatlakozó kétemeletes épület „Szikszay építész” tervei alapján 1891-ben épült fel. A két ház

bérlakásainak függőfolyosóját a második emeleten kapcsolták össze. A Cegléd (Kossuth) utcai földszintre a kapubejárat jobb oldalán egy kisebb bolt és annak raktára került. A kapu másik oldalán lévő utcai bolt és raktára, illetve mögötte az udvar teljes hosszában a raktárak egy légtérben valósultak meg. Az első emeletre került az igazgatói iroda, a „vasszoba” (trezor), a banküzleti helyiségek. A második emeletet bérlakások foglalták el.²⁹ A székház homlokzati díszítettsége ma is jelzi a beruházó jó anyagi körülményeit. Az oromdíszben látható kitért szárnyú méh az építető pénzügyi tevékenységét szimbolizálja. A takarékpénztár a városháza földszintjén – a Kossuth és Városház utca sarkán – 45 évig bérelt üzlethelyiségekből 1891 augusztusában költözött át saját székházába.³⁰

TISZA-PALOTA (Piac utca 18.)

A főpiacon 1817 és 1835 között két ütemben épült fel Debrecen első magánbérháza az egyemeletes klasszicista stílusú Bek-, majd Degenfeld-ház. A második emelettel való bővítés terveit Degenfeld Ilona (gr. Tisza Kálmánné) számára Tóth István debreceni építész készítette 1884-ben. Az építések során 1890–91-ben 45 cm-es új falazattal erősítették meg a házat és udvari keresztépületet is emeltek. A munkálatok eredményeként az egyudvaros, egyemeletes klasszicista Bek–Degenfeld-házat kétemeletes, kétudvaros eklektikus Tisza-palotává alakí-

²⁹ 2736/1890. sz. hat. mikrofilmes adattár Kossuth u. 3.

³⁰ Papp J. (kézirat 2010.), Szűcs M. 1896., Zoltai L. 1912. 140-147.

tották. Az építető tulajdonos „D” „I” és „T” névjelét a főkapu kovácsoltvas rácsa ma is őrzi.³¹

A Tisza-palota emeletráépítés alatt és készen

ZSINAGÓGA (Pásti utca 4.)

Az ortodox hitközségi zsinagóga terveit debreceni Berger Jenő készítette 1892-ben. A kivitelezéssel 1894-ben készült el a szintén helybeli Gertner és Rossler cég.³²

FŐREÁLISKOLA (Hatvan utca 44.)

Debrecen Hatvan utcai utcaháza és a szomszédjában kisajátított ház helyén megnyitott új utca sarkán 1892–93-ban építették fel az állami főreáliskolát, a mai Fazekas Mihály Gimnáziumot. A kétemeletes épület tervét Meixner Károly készítette eklektikus neoreneszánsz stílus szerint. A tervező ekkoriban az állam megbízására több főreáliskolát is tervezett Magyarország különböző városaiba.³³ A debreceni építkezés fővállalkozói Tóth Kálmán és ifj. Barcsay Miklós voltak. A bejárat fölötti „nagycímer” elkészítésére és az épületszobrászi munkákra Hayek Kálmán kapott megbízást.³⁴

³¹ Papp J. 2001., v.ö.: Papp J. (Városmegye) 2012. 7. sz. 5. o.

³² Klein Rudolf: A debreceni zsinagógák 8., Gellér F. (kézirat 1997.) 97. o.

³³ Szegeden a Horváth Mihály utca és Deák Ferenc utca sarkán 1894-ben felépített főreáliskola szinte azonos a debrecenivel.

(http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek_ertekei/szeged/szeged_tortenete_3_1/pages/007_szeged_ujjaepitese.htm)

³⁴ Mikrofilmes adattár Hatvan utca 44. sz., Gellér F. – Vadász Gy. 1985.

A főreáliskola

KERESKEDELMI AKADÉMIA (Piac utca 8.)

A Kereskedelmi Akadémia főépülete a századfordulón

Az 1892–93-ban felépült Kereskedelmi Társulati székház és a Kereskedelmi Akadémia kétemeletes iskolaépületét eklektikus neoreneszánsz stílusban Gerster Kálmán tervezte. A Nagytemplom előtti tér meghatározó épülete külső homlokzatán „antik motívumok keverednek az itáliai quattrocento formáival”. A társulati székház utcafronti díszteremében a gazdag freskódíszítés Mirkovszky Géza alkotása volt, amely egy 1958-ban volt emeleti könyvtárúzben megsemmisült, mint ahogy az épületbelső hangsúlyos stíluselemeinek nagy részét is átépítették. Az utcai homlokzat „mázatlan terrakotta elemei” a pécsi Zsolnay-gyár termékei.³⁵

³⁵ Papp G. Gy. i.m., „Debreceni Kereskedelmi Akadémia” c., v. ö.: Gellér F. – Vadász Gy. 1985. 230-231. o.

ZENEDE (Vár utca 1.)

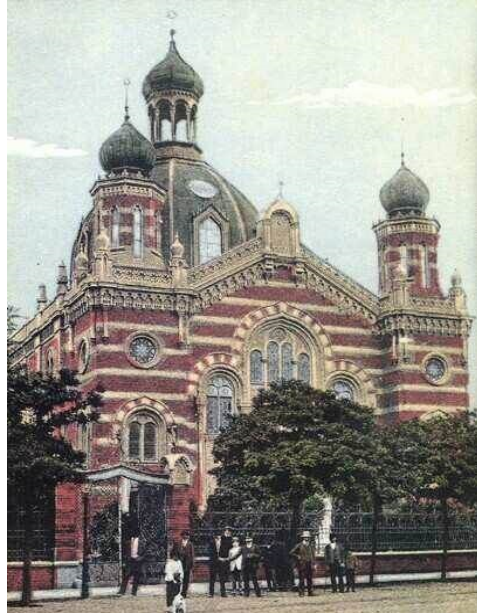
A Zenede 1927 előtt

A Csapó és Vár utca sarkán 1894-ben, Tóth István tervezésében és kivitelezésével épült fel a Degenfeld házból (Piac utca 18. sz.) kiköltöző Zenede neoreneszánsz egyemeletes székháza. A díszterem freskója Mirkovszky Géza munkája. Az iskolát 1914-ben vásárolta meg a Debreceni Zenede Egylettől a város. Az új tulajdonos 1927-ben kétemeletesre bővítette az épületet.³⁶

DEÁK FERENC UTCAI ZSINAGÓGA (lebontva)

A Deák Ferenc utcán felépített 43,5 m teljes magasságú zsinagóga Jacob Gartner bécsi építész tervei szerint készült. A rendkívüli méretű építkezést 1895 júniusában kezdték. A kivitelező Schneider István építőmester volt. A felszentelésre 1897-ben került sor. A gazdagon díszített, téglarchitektúrájú épület a második világháborúban megsérült. A helyreállítási munkák során kiégett, majd 1961-re lebontották.

³⁶ Mikrofilmes adattár Vár utca 1. sz., Papp J. 1997. B. IV. 47. tk.

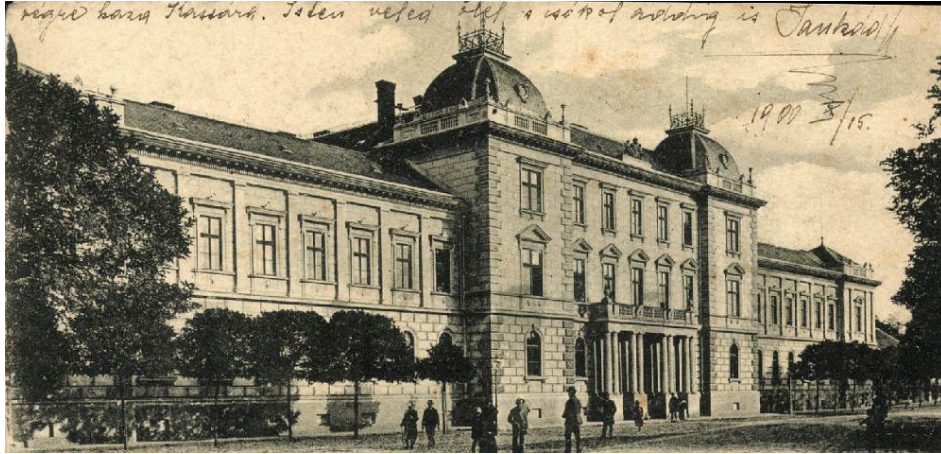
Deák Ferenc utcai zsinagóga

TÖRVÉNYSZÉK ÉS FOGHÁZ

(Deák Ferenc utca és Gyár – most Iparkamara – utca sarok)

A Degenfeld házból távozó törvényszék új székházát és a városházáról kiköltöző fogházat 1895-ben építették fel a Deák Ferenc utcában a hajdani ferenceskolostor helyén. Az eklektikus neoreneszánsz stílusú bírósági épületet Wagner Gyula budapesti műépítész tervezte. A kivitelezést a Gregersen G. – szintén fővárosi – cég végezte. Az 1944-es bombázásokban a nyugati oldali főszárny megsemmisült, így az Iparkamara utca felőli korábbi szárnyépületben működött tovább a bíróság.³⁷

³⁷ Gellér F. (kézirat) i.m., v.ö.: Papp J. 2001. 31-32. o., Megyeri-Pálffi, 2015.

A Deák Ferenc utcai törvényszék

KIRÁLYI ÍTÉLŐTÁBLA ÉS ÜGYÉSZSÉG

(Törvényszék, Széchenyi utca 9. és Simonffy u. 10.)

Az 1891-ben ideiglenesen a Széchenyi utca sarkán, a Podmaniczky-házban megnyílt debreceni kir. Táblabíróság és a Degenfeld házból kiköltöző ügyészség számára Debrecen város épített fel új kétemeletes szecessziós stílusú székházat a Széchenyi utcai városi leányiskola és a megvásárolt Korona fogadó egyesített telkein. A Simonffy utca felőli ügyészségi részt 1890–91-ben Szikszay Lajos, Tóth István és Varga Ferenc, a Széchenyi utcai szakaszt 1895–96-ban Berger Jenő építette fel Wagner Gyula fővárosi műépítész tervei szerint. Az épület jelenleg is az egyik legszebben díszített közház, pedig a második világháborús pusztítások nyomán egyszerűsítették a tetőzet eredeti gazdag díszítését.³⁸

³⁸ Gellér F. – Vadász Gy. 1985. 234. o., Mikrofilmes adattár Széchenyi u. 9., Papp J. 2015.

A Széchenyi utcai ítélőtábla

VÁROSHÁZA ÁTALAKÍTÁS

Az 1825 és 1844 között három ütemben megvalósult klasszicista városházát a Tisza-palotához hasonlóan egy második emelet ráépítésével akarták kibővíteni. Az 1894-ben lezajlott országos tervpályázaton nyertes pályamű szerinti tűztornyos székházat nem valósították meg. Helyette a mérnöki hivatal építészei és Tóth István tervei szerint átalakításokat végeztek³⁹. Beüvegezték a keleti oldal nyitott emeleti folyosóját. A Városház utca felől díszes lépcsőházat nyitottak az alagsorba. Az itteni vastag cellafalakat eltávolítva megszüntették a fogdát és a Kossuth utca felé hatalmas, egy légtérű nyomdatermet alakítottak ki. Ugyanitt, a Rózsa utca felé éttermet és söntést rendeztek be, amely részére italpincei lejárát is készült a Rózsa utcai mélypincékbe. A félemelet megszüntetett börtönhelyiségeit irodákká alakították a hivatal céljaira. Megszüntették a Rózsa utcai kaput és új, teljes épületmagasságú udvari toldaléképületbe helyezték a folyosói mellék-helyiségeket. A házat 1916-ban a Városház utca felett épülethíddal kapcsolták össze a Kis-Orbán-féle kereskedőházzal.⁴⁰

³⁹ HBML IV. B. 1406/k. 89/1898, 3036/1899. sz.

⁴⁰ Papp József: A város háza = Debreceni városközpont magazin 2012. 9. sz. 6-7. o., mikrofilmes adattár Piac utca 20., Kossuth utca 2. sz.

*Városháza emeletráépítés tervpályázat. Gerster Kálmán terve
(Mirkovszky Géza fantáziaképe)*

GAZDASÁGI AKADÉMIA⁴¹ (Pallag)

A M. kir. Gazdasági Tanintézet Fűvészkert utca 2. sz. alatti iskolája alig másfél évtized elteltével szűknek bizonyult, és a pallagi gyakorlati gazdaság telepétől való távolság is gondokat okozott. A fejlesztés érdekében az állam és a város 1900 májusában kötött szerződést az új intézmény kialakítására a pallagi gazdaság területén.⁴² Az intézet ma is ott található épületrendszerét 1900–1901-ben építette Debrecen városa 460.000 aranykorona megelőlegezett összegből, amely visszafizetésére 1942-ig vállalt kötelezettséget az állam. Az iskola aulájában kiállított alapító okirat szerint „az épületet tervezte Vitéz Kamarásy Jenő okleveles építész mérnök. Alkotó munkájával szépet, nemeset és hasznosat teremtett. A tervező mérnök munkáját nagy hozzáértéssel, szakavatottsággal és szeretettel valósította meg a Tóth Testvérek építészmérnökök építési vállalata...”. Az elméleti és gyakorlati képzés intenzív összekapcsolása következtében az iskola oktatási színvonala ugrásszerűen megnőtt. Ennek is köszönhető, hogy 1906-tól „Debreceni M. Kir. Gazdasági Akadémia” néven főiskolai rangra emelték az intézményt.⁴³

⁴¹ 1903-ig M. kir. Gazdasági Tanintézet

⁴² 180/1890. bkgy. sz. hat.

⁴³ Csobán E. 1940. 223-225., Papp J. 1997. K. IV. 45. 229. o., Komoróczy Gy. 1968., A debreceni m. kir. gazdasági tanintézet. DKK. 1905. 92-99. o.

VÁROSI IKERBÉRHÁZ (Simonffy utca 1. és 2.)

Debrecenben a 19. században szinte valamennyi Piac utcából nyíló utca torkolatát új épületekkel szabályozták. A század végére maradt a Simonffy (akkor Kis Új) utca rendezése, amely évszázadokig a Kardos csapszék ferde vonalú udvarán át csatlakozott a főtérhez. Kiszélesítésére a szomszédos ingatlannal egyesített telken saroktornyos, kétemeletes kettős bérház felépítését határozták el, amelyek között rendezett vonalban alakult ki a Simonffy utca eleje. A kölcsönből finanszírozott beruházás az önkormányzat első bérházépítkezése volt. A beruházás teljes körű lebonyolítása az Aczél Géza főmérnök vezette városi mérnöki hivatal feladata volt, és a terveket is Szilágyi János városi építész készítette el.

A városi ikerbérház

1899-ben előbb a Simonffy utca 2. (Piac utca 27.), 1900-ban pedig a Simonffy utca 1. (Piac utca 25.) számú ház készült el nagyobb részben debreceni vállalkozók kivitelezésében. A Kistemplom felőli (1. számú) bérház „építési” munkáira a Tóth–Horváth és Berger cég vállalkozott. A szemközti (2. számú) bérházra javarészt ugyanazokkal állapodott meg a város, de Tóth Béla építőmester halála miatt itt az építő, kőműves, stb. munkákat a Horváth és Biczó cég végezte el. A díszes saroktornyos házak épületszobrászi munkáira Tóth Andrással (Tóth Árpád költő édesapja) szerződtek. További kivitelezők: Beck Sámuel kőfaragó, Harsányi István asztalos, Horváth József (budapesti) ács, Keresztúri János és Nagy Gábor bádogos, Laim Sándor üveges, Bartha Gergely szobafestő és mázoló, Piros Béla lakatos. A vasszerkezeteket a Schlick-féle vasöntőde, a kályhákat Tóth Gyula szállította. A víz-csatorna szerelést és a díszbádogozást a ZELLERIN M. budapesti részvénytársaság végezte. A városi bérház minden

üzleti és lakáscélú helyiségét szinte az átadás pillanatában bérbe is adták. A Simonffy utca 2. sz. alatti, maximális komforttal, vízvezetékekkel, légszeshálózat-
tal szerelt, kétemeletes, teljesen alapincézett, palafedéses ház földszintjén 19
üzlet- és 10 raktárhelyiség épült. Bennük szatócsbolt, férfiszabó üzlet, műköszö-
rűs-üzlet, vászon-, női divatáru kereskedés, fűszerbolt, mészárszék és húsbolt,
stb. működött. Az emelet nagypolgári lakosztályait mérnökök, orvosok, bírók,
hivatalnokok, a boltok bérlői, továbbá társaságok, testületek bérelték. Első eme-
leten bérelt lakást pl. a ház tervezője, Szilágyi János, a 2. emeleten az „Angol
társalgó kör”, és a Debreceni Ipartestület. Volt itt, egyebek mellett két könyvtár-
terem, 2 olvasóterem és 1938-ban az Adófelszólamlási Bizottság irodája is. A
Simonffy utca 1. sz. alatti épület földszintjén a főutca felőli 2 (összenyitott) üz-
letben a budapesti Fém- és lámpaáru gyár boltja, szivarárubolt, kávémérés, sü-
teménybolt, könyvkereskedés, férfiszabó üzlet, vegyes rövidárubolt, „munkás
fehérenmű és hasonáru” (sic!) raktár, rőfös és rövidáru üzlet, halcsarnok és hús-
csarnok nyílt. Ez utóbbi számára szinte rögtön összenyitottak több bolthelyisé-
get. (Ezekben működött a közelmúltig a bizományi áruház.) A Piac utca felé az
emeleti lakásokat zömmel a boltbérlők vették ki. A kispiac felőli épületszárny
első emeletén 3, a másodikon 1 lakosztályt a „debreceni ipartestület, iparoskör,
és iparos ifjúság önképző köre” számára alakítottak ki. Az első emeletre egyebek
mellett vívóterem, a megemelt mennyezetű második emeletre díszterem, olvasó-
terem került. A tejpiacra néző, süllyesztett padlójú első emeleti díszterem és
egyéb bérhelyiségek (pincei és padlástéri is) a debreceni „Haladás” szabadkő-
műves páholy számára készültek.⁴⁴ 1944-ben a Simonffy utcai házak is jelentős
sérüléseket szenvedtek. Megsemmisültek a saroktornyok, sőt a Kistemplom
felőli ház tetőzetének és a 2. emeletnek mintegy felét vissza kellett bontani. A
házat a hatvanas évekre közel eredeti formájában helyreállították. A díszes sa-
roktornyokat mintegy 6 évtizeddel később, 2003 decemberében építették újra.⁴⁵

MÁV NAGYÁLLOMÁS

1893-ban Debrecen vezetése a kereskedelemügyi miniszterhez utazott az 1857-
ben megépült vasúti pályaudvar és az indóház bővítése ügyében. 1900 januárjá-
ban, amikor a pályaudvar bővítési munkái „javában folynak” meghirdették az új
felvételi épület versenytárgyalását. Az „őskori, szűk”⁴⁶ indóház helyén létesítendő új,
impozáns épület terveit Pfaff Ferenc műegyetemi tanár, a MÁV főépítésze
1899-ben készítette el. A régi épület lebontását 1900. május 31-i határidővel

⁴⁴ A szabadkőműves páholy 1920-ig maradt a házban.

⁴⁵ Mikrofilmes adattár Simonffy utca 1. és 2. sz., Papp József: Az első városi bér-
ház(beruházás) = Debreceni városközpont 2011-2012. 4. sz. 7. o., V. ö.: Balogh I.
(kézirat),

⁴⁶ Debreczen-Nagyváradai Értesítő 1900. jan. 28.

hirdették meg. Az új épület kivitelezését Berger Jenő és Tóth István debreceni építészek végezték.⁴⁷ A villanyvilágításra berendezett állomásépület tégláit az Első Debreceni Gőztéglagyár szállította. A díszes festési munkálatokat Thieszen Artúr debreceni vállalkozó készítette. 1902. július 14-én adták át az új állomást a vasutasoknak és a nagyközönségnek. A korabeli újságíró lelkesedve írta: „Impozáns ez a helyiség! A falfestések művészi kezek munkái, a berendezés elsőrangú és modern /.../ mindenütt finom porcellán betűs feliratok tájékoztatják a közönséget.”⁴⁸ Az 1944. június 2-i bombázásokban megsérült nagyállomást 1958-ban bontották le.⁴⁹

PIARISTA FÖGIMNÁZIUM (Szent Anna utca 17.)

A római katolikus egyház 8 osztályos főgimnáziuma a kegyes tanító rend 180 éves algimnáziumából jött létre. Az intézmény részére új, négyzetes – pince, földszint, első és második emelet – iskolát és tornacsarnokot építettek. A beruházáshoz szükséges anyagi fedezetet az állam, az egyházközség és a kegyes tanító rend biztosította. Az 1903-ban elkészült iskola terveit Felner Sándor⁵⁰ készítette és a kivitelező Stegmüller Árpád helybeli építőmester, egyházközségi tag volt. Ekkoriban (1907) bontották le a Szent Anna templom végéhez épült ősi rendházat, amely helyett a tanárok számára a Varga utca sarkán épült fel 1904-ben az új kolostor, szintén Stegmüller kivitelezésében. Az elkészült iskola a templom mögött kerítések nélkül kapcsolódott a Varga utcai rendházhoz.⁵¹

⁴⁷ A felügyeletet Balogh Mihály nyugalmazott városi főmérnök látta el, aki nem érthette meg az épület átadását.

⁴⁸ Debreceni Újság 1902. július 15., Berki J. (kézirat, 2002.)

⁴⁹ Kubinszky M. – Gombár Gy. 1989. 69-70.

⁵⁰ Mellau, 2011.

⁵¹ Mikrofilmes adattár Szent Anna utca 17., Varga utca 2. sz., Mellau, 2011.

A piarista gimnázium, a templom és a rendház

KÖLCSÖNÖS SEGÉLYZŐ EGYLET SZÉKHÁZA (Kossuth utca 8.)

Stegmüller Árpád építőmester tervei szerint 1909-ben épült fel az 1883-ban alakult Kölcsonös Segélyző Egylet kétemeletes szecessziós székháza. Az épület érdekessége, hogy a tervező az ott álló egyemeletes Fried-házat megtartotta és azt az új, belső udvaros házba beépítette. A pénzügyet a földszintet foglalta el, felette az emeleten magas igényű bérlakások épültek.⁵²

GÖRÖGKATOLIKUS TEMPLOM (Attila tér)

A debreceni görögkatolikus hitközség számára adományozott telekre 1907 és 1910 között épült fel Bobula János tervei szerint a bizánci és román stílust idéző templom, amelyet Firczák Gyula püspök szentelt fel 1910. május 22-én. Az építkezés fővállalkozója Tóth István volt, az eredeti freskókat Lohr Ferenc készítette.⁵³

⁵² Gellér F. – Vadász Gy. 1985. 237-238. o., mikrofilmes adattár Kossuth u. 8. sz.

⁵³ <http://www.gorkatdebrecen.hu/index.php?r=site/page&view=tortenet>

Görögkatolikus templom

ZSINAGÓGA (Kápolnási utca)

A zsinagóga 1909-ben kiírt tervpályázatán a budapesti László testvérek építészek, építómesterek nyerték el az első díjat, így ők készítették el a kiviteli terveket is. Az épület kivitelezője Erdődi Lajos volt. Az új zsinagógát 1910. szeptember 22-én ünnepélyes keretek között vették használatba.⁵⁴

MEGYEHÁZA (Piac utca 54.)

Debrecen város az 1876-ban létrehozott Hajdú vármegye székhelye céljaira térítésmentesen adta át a Fejérlő vendéglőt és telkét. Az átalakításokkal megyeházává tett fogadó lebontását 1908-ban határozta el a vármegye. Az új székházra kiírt tervpályázatot Bálint Zoltán és Jámbor Lajos fővárosi műépítészek nyerték meg. A magyaros szecesszió elemeivel gazdagon díszített épület külső és belső falazatán a pécsi Zsolnay-gyár pirogránit kerámiáit használták fel. Az építkezés fővállalkozói a debreceni Hegedűs István és Tóth Lajos építészek voltak, akik helybeli és fővárosi beszállítókkal dolgoztak. A ház 1912 őszén készült el. Az ünnepélyes átadásra 1913. február 27-én került sor. A díszterem üvegfestményeit Kernstock Károly festőművész alkotta és Walther Gida valósította meg.⁵⁵

KERESKEDELMI ÉS IPARKAMARA (ma Petőfi tér és Iparkamara utca sarok)

A hajdani Deák Ferenc és Werbőczy utcák sarkán 1911. szept. 8-án kezdődött a háromemeletes székház építése a tervpályázaton nyertes Spiegel Frigyes és ifj. Engler Károly fővárosi építészek tervei szerint. Az 1912 decemberére befejeződött építkezés fővállalkozói a helybeli Fejér Lajos és Ritter Ignác voltak. Az épületplasztikák Bethlen Gyula és Englert Róbert munkái.⁵⁶

⁵⁴ Klein i.m. 9. o., Gellér F. (kézirat 1997.) i.m 90. o.

⁵⁵ Gellér F. 2012.

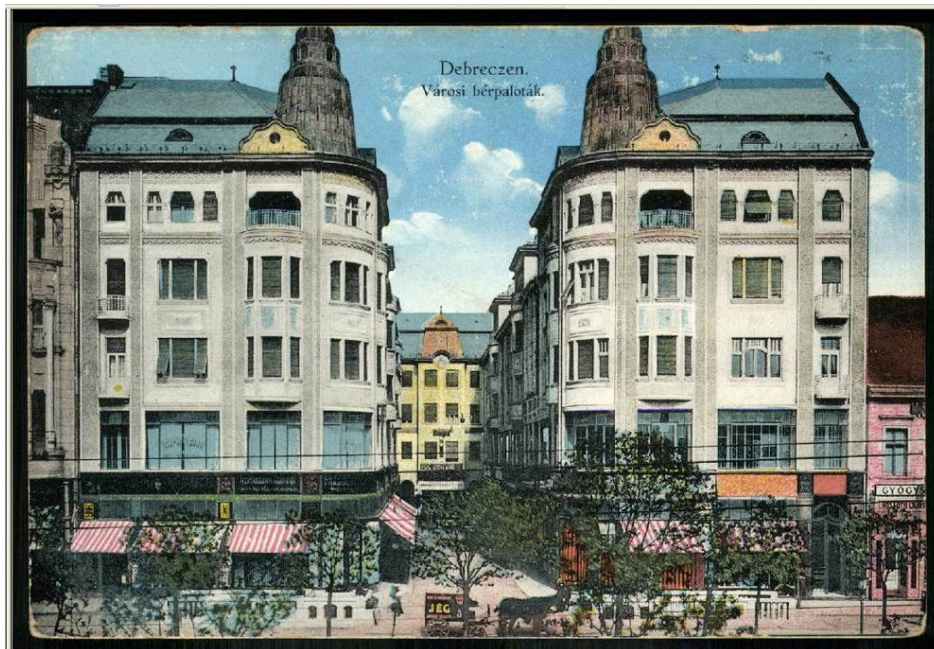
⁵⁶ Gellér F. – Vadász Gy. 1985. 190. o.

A KERESKEDELMI ÉS IPARKAMARA ÚJ SZÉKHÁZA.

A Kereskedelmi és Iparkamara székháza a Debreceni Képes Kalendáriumban

GAMBRINUS-BÉRHÁZ (Piac utca 26-28.)

Városi bérház (Gambrinus)

Az 1912–13-ban épült négyemeletes városi bérpalota északi szárnya helyén, a Piac utca 26. sz. alatt az akkori Debrecen legöregebb, háromszáz éves lakóháza állt. A tulajdonosairól Szikszay-háznak vagy Ó-Dobozi-háznak nevezett kalmárház híres kereskedő, szenátor, főbíró családok (Szigyártó, Törösdy, Duskás, Vígkedvű, Baranyi, Dobozi) tulajdona, illetve Debrecen közvagyonosa is volt. A bérház déli szárnya helyén, a 28. szám alatt százéves lakóépület, az ún. „Új-Dobozi-ház” lebontására volt szükség. A házas ingatlan 1728-ban került a város

tulajdonába. Miután katonatisztek elszállásolására használták, „Generális Quartélyház” néven is ismerték. A kettős telek az utca felől mindössze 40 méter szélességű volt, így Pavlovics Károly debreceni műépítész „U” alakú üzlet- és bérházat tervezett, amelynek hátsó kereszt-szárnya földszintjén átjárót nyitott. A belső udvaron egymással szembe állított épületszárnyakkal több, mint négyszeresére, 170 méterre növelte a földszinti üzletek kirakatainak helyet adó utcai homlokzatot. A négyemeletes házban 255 helyiséget alakított ki a kivitelezést végző városi mérnöki hivatal. Az északi szárny földszintjén 11 üzlet működött. A déli oldalon ékszerüzlet, a Mandel-féle cipőbolt volt és itt üzemelt a „Gambri-nus söracsarnok”, amely a sörkultúra legendás alakja, a 13. századi I. János (Jan Primus = Gambrinus) brabanti herceg nevét viselte. Erre emlékeztet a Gambri-nus-átjáró név, illetve a jelenleg hivatalos Gambrinus köz elnevezés is, bár a Kossuth utca felőli sikátort eleinte Dobozi-átjáróként emlegették. Az épületszárnyak közötti udvar alatt a pinceszinten mintegy 700 négyzetméteres üzletteret alakítottak ki felülvilágítókkal. A vasbeton szerkezetű földem aszfalt borításán egy ideig kocsik is közlekedtek. A pincei üzleteket a Piac utca felől kialakított kettős lejárón át lehetett megközelíteni. Az emelet nagyméretű bérlakásait a legmagasabb igények kielégítésére, a kor maximális komfortja szerint rendezték be. A 2. világháború utáni lakásínség miatt ezeket kisebb lakásokra osztották fel. A pinceszinten bezárt üzletek utcai lejárójában egy ideig nyilvános WC működött. Napjainkban a passzázs közepén alakították ki pincei üzletek lépcsőjét és a liftet.⁵⁷

A DEBRECENI ELSŐ TAKARÉKPÉNZTÁR SZÉKHÁZA (Piac utca 22-24. és Kossuth u. 1.)

A Debreceni Első Takarékpénztár jó anyagi helyzetének reprezentálására, és mivel „az ezelőtt húsz évvel elfoglalt ház⁵⁸ már szűknek és czélszerűtlennek bizonyult”, tervezési megbízást adtak egy új hatalmas székhéület magalkotására. Amíg korábban a Kossuth utca 3. sz. alatti első intézeti székház még illeszkedett a kétemeletes Táncos Kovács-féle sarokházhoz, ezúttal már nem merült fel ilyen igény. Az új, háromemeletes ház elhelyezése érdekében lebontásra ítélték az 1840-es években épült sarokházat és a Piac utca felől szomszédos Rádl házat. Az egyesített telkekre a régi székházhoz csatlakozóan tervezte meg ifj. Rimanóczy Kálmán nagyváradi műépítész a gazdagon díszített, háromemeletes új takarékpénztári székházat. A hatalmas építkezésben a „legnagyobb munkákat csaknem teljesen debreczeniek kapták. A föld, kőmíves és ács munkát Tóth István, Pavlovics és Szilágyi János építészek, az asztalos munkát Harsányi István, a

⁵⁷ Papp József: 100 éves üzlet és bérház a Gambrinus közben = Debreceni városközpont magazin 2011. 3. sz., Papp J. 1997. B.I.52. 28. o.

⁵⁸ Lásd feljebb.

lakatos munkát Losonczy, Bartha, Juhász lakatosok, a festő mázoló munkát Zelinger és Dihen, a tetőfedést és terrazzo munkát Kubinyi és Lukács helybeli vállalkozók végezték. Debreczeni művész, Somogyi Sándor szobrász alkotása /.../ a szobrász- és stuccó díszítés is. /.../A márványt Gerstenbrein kolozsvári, a gyönyörű vasportálokat Heinicke berlini cég szállította. A fajansz a Zsolnai-gyár terméke.” Az építkezés érdekessége, hogy a Kossuth utca 3. számú régebbi székházhoz meghagyták az elbontott (Tánczos) Kovács-ház oldalfalát. Így ma az 1891-ben és az 1911-ben felépült két épület között, a Kossuth utca 3. sz. fedele alatt egy 1840-es évekből származó falazat áll. A palota földszintjén Kontsek Kornél áruháza lekerekített sarokbejárattal alakították ki. (A kereskedő már a lebontott épületben is a sarki üzletet bérelte.) A Piac utca felőli földszintre, valamint az első emelet nagy részére a takarékpénztári helyiségek kerültek főutcai bejárattal. Kapuzatának allegorikus réz reliefsjeit a takaréktári részvényei nőalakjairól mintázták. Az udvarba benyúló oszlopcsarnokban volt a háromhajós ügyféltér. A díszes lépcsőház márványlépcsője az utcai szárny első emeletére a vezérigazgató és az ügyvezető igazgatók irodáihoz és az egyéb hivatali helyiségekhez vezetett.

A Ferenc József út és a Kossuth utca a századelőn

A Kossuth utca felől és az udvari épületszárny első emeletén alakították ki a kaszinó helyiségeit, amelyhez a Kossuth utcai bejárat felől télikertté alakítható külön lépcsőházat építettek. Volt itt olvasóterem, kis- és nagytársalgó az épület sarkán, billiárd- és kártyázó terem, díszterem. A nyitott udvari teraszos büfét lift kötötte össze a pincei sörcsarnok és vendéglővel. Az emeleteken igen magas komforttal ellátott bérlakások létesültek. A kocsival való behajtást a Kossuth utca 3. sz. alatti régi székház kapuján át a kaszinó díszterme alatti átjárón biztosították. A pénztintézet 1912. január 1-jén már a Piac utca 22–24. szám alatti új székházban hirdette székhelyét. A palota Kossuth utcai szárnyának fedele 1914. augusztus 29-én, szombat délután 2 órakor kigyulladt. A tetőt, a padlásteret és a leégett saroktorony sisakját még abban az évben újjáépítették, illetve a padlástér helyiségeit átalakították. A zárt, rézborítású szecessziós saroktorony eredeti hegyesedő alakja megváltozott, nyitott teraszosra alakították és elhagyták dús fű-

zérdíszait is. Egyszerűsítették a banki főbejárat fölötti kisebb tornyok díszait. A középső rész ívelt tetőzetét egyszerű sátozott formában építették vissza, és elhagyták a manzárd-ablakokat is. A kb. 1000 m² beépített területen egy 1944-beli összesítés szerint 20 lakás, 189 lakószoba, 19 konyha, 10 üzlet, 14 iroda, összesen 232 helyiség volt.⁵⁹

REFORMÁTUS BÉRHÁZ „PÜSPÖKI PALOTA” (Hatvan u. 1-3.)

A bérpaloták jövedelmezőnek ígérkező divatját követve a bankok, a város és egyéb társaságok mellett a református egyház is nagy léptékű bérházat határozott el a Nagytemplom mellett a Hatvan utca sarkára a „Méliusz-féle parochia, az úgynevezett líciumos kántori lakás” és két szomszédos ház helyén négy összefüggő telekre. A Hatvan utca főtéri torkolatát is szabályozó új létesítmény tervezésére 1910-ben kiírt országos pályázaton Bálint Zoltán és Jámbor Lajos fővárosi építészek⁶⁰ nyerték el az első díjat, akikkel 1911 májusában szerződést is kötöttek. A bírálók előnyös megoldásnak tartották a hosszú utcai homlokzatok beugrásokkal való megtörését, amellyel a portálok és utcai ablakok felületét is meg lehetett növelni. Szintén igen jól sikerültnek ítélték a házon elhelyezett tornyot. Augusztusban versenytárgyaláson választották ki a kivitelezőket. Tóth István helybeli építész lett a fővállalkozó, a reprezentatív épületbelső színes kerámiáit a pécsi Zsolnay-gyár szállította és az épületszobrászi munkákra Tóth András kapott megbízást. A kivitelezés mindössze 15 hónapig tartott és – bár a végleges használati engedély 1913 januárjában kelt – „az első lakók már 1912. november 1-jétől kezdve folyamatosan költözhetnek be az elkészült lakásokba”.

A Kossuth tér a Püspöki palotával

⁵⁹ Papp József: A Debreceni Első Takarékpénztár székházai (kézirat), Zoltai L.: Új paloták ... im., Hajdú-Bihar megyei Levéltár XI. 213., Papp József: Első debreceni takarékpénztár = Debreceni városközpont magazin 2012. 8. sz. 8-9. o., -3. és Piac utca 22-24.sz.mikrofilmes adattár Kossuth utca 1. V. ö. Siró B. 2007. 207. o.

⁶⁰ a megyeháza tervezői

A „magyaros romantika stíluselemeit ötvöző szecesszió” besorolású ház sokak által vitatott tornya a kor építési szokásán túl technológiai szükségszerűség volt. Benne helyezték el azt a víztornyot, amely az emeleti lakások számára szükséges víznyomást biztosította. A ház fűtését cserép- és vaskályhák biztosították. A négy utcára néző, teljesen alapincézett, liftekkel ellátott háztömbbe három zárt és egy nyitott udvart és összesen 9 lépcsőházat építettek. A földszinten a 16 utcai és 15 udvari üzlet mellett 8 lakást alakítottak ki. A három emeleti szint 45 bérlakása és a tetőtéri mosó- és szárítóhelyiségek, illetve a 3 műteremlakás többnyire zárt előterekből közelíthető meg. „A lakások alaprajzi elrendezése szinte laboratóriumi tisztasággal tükrözi a századeleji középpolgári családok életmódjának sajátosságait és értékrendjét.” „A két-háromszobás garzonok alapterülete 80–95 m², a háromszobás rendes lakásoké 110–120 m², a négyszobásaké 130–140 m², az ötszobásoké 150–170 m² volt, a nagypolgári igényekhez szabott, két cselédszobás, több mellékhelyiséget tartalmazó 6 szobás lakosztályok alapterülete pedig elérte a 290–350 m²-t.” A bérház nevezetesebb bérlői között volt Jánosi Zoltán lelkész, író, politikus, a még legényember Szabó Elek polgármesteri titkár (Szabó Magda írónő édesapja), Dienes János, Holló László, Toroczkai Oszvald rajztanárok, festőművészek, Hajós Alfréd és Villányi Lajos építészek (az Arany Bika és a siketek iskolája tervezői).⁶¹

SIKETNÉMÁK INTÉZETE (Széchenyi utca 60.)

Debrecenben 1903-ban hozták létre a siketnémák iskoláját. A több megyét ellátó intézmény fenntartó egyesülete, az állam és a város együttes anyagi erőfeszítése tette lehetővé, hogy a város által juttatott Széchenyi utcai telekre 1913-ban elkészülhetett a háromemeletes iskola. A szecessziós stílusban megvalósult épület tervezői Hajós Alfréd és Villányi Lajos budapesti műépítészek voltak. A kivitelezést a debreceni Fejér Lajos és Ritter Ignác cége végezte. Az építkezés ellenőre Szűcs Gyula kir. mérnök az államépítészeti hivatal munkatársa volt. Az új épületben tornaterem, díszterem, 4 „slöjd-terem”, 9 tanterem, 1 kézimunka-terem, 1 rajzterem, 2 étterem, 2 fiú-, 2 leányháló, 2 betegszoba, igazgató-, felügyelő- és cselédlakás, valamint mellékhelyiségek létesültek.⁶²

⁶¹ Zoltai Lajos: Új paloták Debrecenben. DKK. 1913. 141- o., Mazsu J. 1990. 63-84. o., Mikrofilmes adattár Hatvan u. 1-3.

⁶² A siketnémák debreceni iskolája. DKK. 1914. 123-124. o., mikrofilmes adattár Széchenyi u. 60., Gellér F. – Vadász Gy. 1985. 245-246. o.

Siketnémák Intézete

REFORMÁTUS FŐGIMNÁZIUM (Péterfia utca 1–7.)

A református Főgimnázium épületét Pecz Samu műegyetemi tanár tervezte neoromán stílusban, aki az épület elhelyezésében igazodott a város szabályozási tervében szereplő kiskörút (ma Hunyadi u.) nyomvonalához. Az 1911–13-ban elkészült épületegyüttes építési vállalkozója Szikszai Géza volt.⁶³

⁶³ Balogh I. (kézirat 1997.) i.m., V.ö. mikrofilmes adattár Péterfia utca 1-7.

AUGUSZTA TÜDŐSZANATÓRIUM (ma Móricz Zsigmond út 22.)

„Tüdős Kálmán, Debrecen város egykori tisztiorvosának javaslatára, a Szanatóriumegyesület és a Debreceni Kerületi Munkásbiztosító Pénztár kezdeményezésére, valamint a városi lakosság összefogásával” 175 ágygal nyílt meg 1914-ben az Augustus Tüdőszanatórium. A város által mélyen a Nagyerdőben adományozott telekre Jendrassik Alfréd tervei szerint építették a „Nagyerdei Népszanatórium” házát, amely akkor a jellegzetes kúrafolyosós struktúrájával korszerűnek számított.⁶⁴

PÉNZÜGYIGAZGATÓSÁG SZÉKHÁZA (Kossuth utca 12–14.)

A színház melletti ősi Komáromy-ház⁶⁵ és a szomszédos ingatlan egyesített telkein, az állam és a város ingatlancseréje nyomán 1912 és 1914 között épült fel Bobula János tervei szerint a két-, illetve háromemeletes pénzügyigazgatósági székház. A „pénzügyi palota” építésének fővállalkozói Fejér Lajos és Ritter Ignác voltak.⁶⁶

⁶⁴ <http://tudogyogyaszat.deoec.hu/info.aspx?sp=3>, v.ö.: mikrofilmes adattár Nagyerdei krt. 98. (klinikák)

⁶⁵ Az ún. „Szatmári-béke” előkészítő tárgyalásainak helyszíne volt. A csereszereződés szerint került a város birtokába a városháza melletti Kis-Orbán-ház.

⁶⁶ Mikrofilmes adattár Kossuth u. 12-14., v.ö.: Gellér F. – Vadász Gy. 1985. 244-245. o.

A pénzügyi palota (távolabb a rendőrségi palota)

ARANY BIKA NAGYSZÁLLÓ (Piac utca 11–15.)

Debrecen város a második⁶⁷ vendégfogadóját a Piac utca és az akkori Nagy Új (Bajcsy-Zsilinszky) utcák sarkára, a 17. század végén özv. Bika Bálintnéétől árverésen megszerzett ingatlanon hozta létre. A 4 szobás fogadó céljára 1699-ben átalakított földszintes kereskedőháza 1799-ben építettek emeletet. A 19. század utolsó harmadára elavult létesítmény helyett 50 szobás, egyemeletes szállodát épített a város Steindl Imre tervei szerint. A Mirkovszky Géza freskóival díszített elegáns épület a századforduló első évtizedének felfutó forgalmát nem volt képes kiszolgálni, ezért az alig három évtizedes létesítményt lebontásra ítélték. A Hatvan utca felé a Piac utca 11. és 13. számú, továbbá a József kir. herceg (Bajcsy Zsilinszky) utca 3. sz. telkeivel kibővített ingatlanra az Arany Bika R.T. a város tulajdonaként 1913–1915-ben építette fel a szecessziós stílusú nagyszállót. A létesítményben megvalósult 192 szoba, kávéház, díszterem, étterem, filmszínház, fürdő és a bérház. A főtér megjelenését meghatározó épületegyüttes tervezője Hajós Alfréd és Villányi Lajos, építési vállalkozó a budapesti Fónagy Béla volt.⁶⁸

RENDŐRPALOTA (Kossuth utca 20.)

A város rendőrségi palotáját 1914–15-ben építették magyaros szecessziós stílusban Borsos József városi mérnök tervei szerint, aki a részletrajzokat katonai

⁶⁷ A régebbi a Fejér Ló vagy Fejérló fogadó volt.

⁶⁸ Gellér F. – Vadász Gy. 1985. 246. o., Papp J. 1997. B. I. 51. 28. o.

szolgálata alatt a szerb-frontról küldözgette haza.⁶⁹ A Kossuth utca és az e ház elhelyezésére megnyitott Újházi utca sarkán megvalósult gazdagon díszített palota hódmezővásárhelyi mázas kerámiáit „Borsos tervei szerint Baán Imre mintázta és készítette”.⁷⁰ A három utcára néző háromemeletes, alápincézett hivatali épület „faragott kő ciklopikus lábazattal”, felette vakolt és nyerstégla felületekkel képzett falazattal épült fel.⁷¹

REFORMÁTUS TEMPLOM (Árpád tér)

Debrecen ötödik református temploma építési helyét a Csapó utca végében kialakított négyszögletes tér közepén, a Szarvas- másként Csicsogó-csapszék mellett jelölték ki 1885-ben.⁷² Az alapkövet 1911 májusában tették le.⁷³ Az 1914 januárjában felszentelt templom tervezője Tóásó Pál volt, építette Kallós Adolf és Koch Rudolf (Budapest), az épületszobrászi munkákat a debreceni Somogyi Sándor, a kőfaragásokat Beck Sámuel készítette.⁷⁴

Árpád téri református templom

⁶⁹ Rácz Z. 1990. 36-39. o.–

⁷⁰ Gellér F. – Vadász Gy. 1985. 247-248.

⁷¹ Papp J. 1997. B. III. 13. 65. o.

⁷² Balogh I (kézirat 1997.) i. m.

⁷³ A VÁROS c. lap. 1911. 20. sz. május 19.

⁷⁴ http://www.arpadter.reformatus.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=55&Itemid=82

KLINIKATELEP

A Debrecenben felállítandó állami egyetem céljaira a Nagyerdőben kijelölt területen 1914 tavaszán a klinikai épületcsoporttal indult az építkezés. Az eredetileg városi kórházként (is) induló beruházáshoz a terveket Korb Flóris készítette, a kivitelezést a Tóth és Sebestyén cég vállalta. A háborús években is folyó építési tevékenység következtében 1917-ben „tető alatt, kívül-belül levakolva állnak az összes klinikai pavilonok, a hozzájuk tartozó melléképületekkel; ugyanígy a törvényszéki orvostani intézet is.”⁷⁵

Forrásmunkák:

- A debreczeni m. kir. Tudományegyetem elhelyezése. Bp. 1917. (Kovács Péter szíves közlése nyomán)
 A VÁROS c. lap
 Bakó Endre: A debreceni Filharmonikus Zenekar története 1923–2001. Debrecen, 2002.
 Balogh István: A városrendezés első kísérlete Debrecenben (1887–1897) In: HBML Évkönyve XXIII. (Szerk.: Radics Kálmán) Db., 1996.
 Balogh István: Debrecen építéstörténete 1850–1950 (kézirat 1997)
 Balogh István: Debrecen. Budapest, 1958.
 Csobán Endre: A Gazdasági Akadémia – Debrecen sz. kir. város és Hajdú vármegye. (Szerk. Csobán Endre) Bp., 1940.
 Debrecen MJV Polgármesteri Hivatal építéshatósági műszaki nyilvántartása (mikrofilm-es adattár)
 Debrecen város utcanévkatasztere. HBML közleményei 30. (Sorozatszerk.: Radics Kálmán) Db., 2007.
 Debreceni Képes Kalendárium I–XVI. sz.
 Debreceni városközpont magazin 1–12. sz.
 Debrecen sz. királyi város egyetemes leírása. Db. 1882.
 Debreczeni Újság 1902.
 Debrecen-Nagyvárad Értésítő
 Filippinyi Gábor – Papp József: A városépítés története 1944–1990. In. Debrecen története 5. (Szerk.: Veres Géza) Debrecen, 1997.
 Gellér Ferenc – Vadász György: Debrecen műemléki katasztere. Debrecen, 1985.
 Gellér Ferenc: Debrecen műemléki katasztere (kézirat, évsz. nélk.)
 Gellér Ferenc: Százéves a megyeháza. Emlékezés Bálint Zoltán és Jámbor Lajos építőművészekre. (Kézirat, elhangzott a Megyei Műemléki Albizottság 2012. április 18-i ünnepi ülésén.)
 Husz Lajos: A tisztviselőtelep. Debreceni Képes Kalendárium (DKK) 1912.
 Klein Rudolf: A debreceni zsinagógák (INTERNET)
 Komoróczy György: A debreceni felsőoktatás 100 éve. Bp., 1968.

⁷⁵ A debreczeni m. kir. Tudományegyetem elhelyezése. Bp. 1917. (Kovács Péter szíves közlése nyomán) v.ö. XXI. 505. a. 113. d.

- Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára iratai (HBML)
- Mazsu János: Egy debreceni bérpalota és lakói a századelőn. In: Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve XVII. (Szerk.: Gazdag István) Db., 1990.
- Megyeri-Pálffy Zoltán: Kaszárnyától a Campusig. A Kassai úti laktanya rövid története. Debreceni Szemle, 2017. 4.
- Megyeri-Pálffy Zoltán: Igazságügyi építkezések Debrecenben. In: Jogszolgáltatás Debrecenben. 2015. 464-479.
- Mellau Márton: A Svetits Leánynevelő Intézet félszázéves története. Bp., 2011.
- Ölveti Gábor: A közegészségügy és a közművek fejlődése Debrecenben a XX. század elején. In: Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve XXII. (Szerk.: Radics Kálmán) Debrecen, 1995.
- Papp Gábor György: Gerster Kálmán (1850–1927) munkássága (ELTE BTK doktori disszertáció 2007.)
- Papp József: A Debreceni Első Takarékpénztár székházai (kézirat 2010.)
- Papp József: A Fűvészkert utca 2. sz. alatti ingatlan tulajdoni és használati viszonyai. (kézirat, 1993.)
- Papp József: A MÁV debreceni igazgatósági székháza (A Bek–Degenfeld–Tisza-palota). Budapest, 2001.
- Papp József: Debrecen város birtokkatasztere. HBML közleményei 23. (Sorozatszerk.: Radics Kálmán) Db., 1997.)
- Papp József: Törvénykezési helyszínek Debrecenben a 20. századig. In: Jogszolgáltatás Debrecenben. 2015.
- Rácz Zoltán: Borsos József és Debrecen korai modern építésze. Db., 1990.
- Sápi Lajos: Debrecen település- és építéstörténete. Debrecen, 1972.
- Siró Béla: Debrecen megpróbáltatásai. Db. 2007.
- Sz. Kürti Katalin: Köztéri szobrok és épületdíszítő alkotások Debrecenben és Hajdú-Biharban. Debrecen, 1977.
- Szűcs Ernő: Debrecen 1900–1910 közötti vendéglátó iparáról. HBMLÉ. XXII. Db., 1995.(1996.)
- Szűcs Ernő: Debrecen templomai. Db., 2005.
- Szűcs Mihály: A Debreceni Első Takarékpénztár 50 éves története 1846–1895. Debrecen, 1896.